

Klasik Dönem İstihşân Taksiminin Artırılmasının İmkânı: İstihşân bi'l-İhtiyât Örneği

*The Possibility of Increasing the Classification of İstihşân (Preference) in the Classical Period:
İstihşân bi'l-İhtiyât (Preference with Reserve) Case*

Ünal ŞAHİN

ORCID: 0000-0001-6741-4943 | E-Posta: unalsahinn29@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
Assistant Professor, Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law,
Artvin, Türkiye

ROR ID: 02wcpmn42

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Şahin, Ünal. "Klasik Dönem İstihşân Taksiminin Artırılmasının İmkânı: İstihşân bi'l-İhtiyât Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 189-212.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1237675>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	17. 01. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	03. 04. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized - Two External (İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Turnitin / Ithenticate.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

İstihsân, Hanefî mezhebinde hüküm istinbat metotlarından birisi olarak kullanılmıştır. Klasik dönem Hanefî usulcülere istihsânı dört ana başlık altında ele almış ve incelemişlerdir. Usul âlimleri istihsânı; istihsân bi'l-eser, istihsân bi'l-icmâ, istihsân bi'z-zarure ve kıyâs-ı hafî istihsânı şeklinde taksim etmişlerdir. Mezhebin istihsân anlayışı modern döneme kadar bu tasnif üzerinden gitmiştir. Ancak son zamanlarda istihsân için klasik dönemde yapılan taksimatın artırılmasının imkânı ele alınarak tartışılmıştır. Söz gelimi Şelebî (1910-1997) tarafından istihsân için yapılan mezkûr taksimatın artırılabilmesi vurgulanmış ve konu bağlamında açıklamalarda bulunulmuştur. Fukahânın istihsân ile amel ettiği bazı yerlerin arka planında ihtiyat olduğu ifade edilmiştir. İstihsânın diğer türleri için yapılan isimlendirmelerde olduğu gibi burada da ihtiyat ilkesi sebebiyle istihsâna gidildiğinden dolayı tesmiye de o şekilde yapılmıştır. İstihsân türlerindeki isimlendirmelerde belirleyici olanın, istihsâna sevk eden neden olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim istihsân türlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Bu makalede istihsânın farklı bir türü olabilecek istihsân bi'l-ihyât üzerinde durulmuştur. İstihsânın bu türü klasik dönem taksimi içerisinde yer almadığı için evvela bunun imkânı tartışılmıştır. Zira istihsân bi'l-ihyâtın klasik dönem tasnifi içerisinde olmaması, öne sürülecek bu istihsân türünün diğer istihsân türleri arasında olup olmadığının iyice tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı çalışmada öncelikle ihtiyatın tanımına ve istihsân bi'l-ihyâtın diğer istihsân türlerden farklı bir nevi olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Devamında ise farklı baplardan örneklere yer verilmek suretiyle istihsân bi'l-ihyâtın uygulanabilirliğinin gösterilmesine gayret edilmiştir. İstihsânın bu türünde ihtiyat, istihsâna gidilmesinin ana sebebinin oluşturmakta ve bundan dolayı kıyas terk edilmektedir. Dolayısıyla istihsân bi'l-ihyât ile kastedilen ihtiyatın, ulemânın ihtilafından sakınmak anlamında olmadığı belirtilmelidir. Bahsi geçen ihtilafı daha çok el-hurûc mine'l-hilâf veya mürâ'âtü'l-hilâf ismiyle karşılamak mümkündür. Zira istihsân bi'l-ihyâta maksut olan ihtiyat, kıyastan (udûlü) dönmeyi gerektiren ihtiyat iken, mürâ'âtü'l-hilâfta ise ulemânın ihtilafından sakınmak ve iki fetva arasında tercih yapılmak durumunda kalırsa daha güçlü olanın alınmasından ibarettir. Fukahânın istihsân ile hüküm verdiği her yerde kıyasın terki söz konusudur. İstihsân bi'l-ihyâta ise istihsânın diğer dört türünde olmayan bir sebeple istihsâna başvurulmaktadır. O gerekçe ise fakîhler tarafından "ihtiyat" olarak tespit edilmiştir. Fukahâ istihsâna başvurduğu yerlerde kimi zaman "ihtiyat sebebiyle" veya "ihtiyattan dolayı" gibi ifadelerle istihsânın tercih edilmesindeki arka plana işaret etmektedirler. Ancak herhangi bir detay ilgili eserlerde görülmemektedir. Bu ise istihsânın bu türünün anlaşılması ve ihtiyat denilince akla ilk gelen ihtiyattan farkının ortaya konulmasını gerektirmektedir. İstihsânın bu türünün klasik dönem istihsân türleri içerisinde yer almaması istihsân bi'l-ihyâtın istihsânın yeni bir nevi olarak görülmesinin imkânı anlamına gelmektedir. Bu çalışmada konunun bu yönü, detaylı şekilde analiz edilmektedir. Her ne kadar istihsânın türlerinin genişletilme ihtimaline Şelebî tarafından vurguda bulunulsa da konu özelinde bir çalışma yer almamaktadır. Yapılan bu çalışma ise hem konu özeline bir ışık tutma hem de alana katkı sunmayı hedeflemektedir. İstihsân bi'l-ihyât özelinde farklı baplardan örnekler verilmek suretiyle konunun uygulanabilirliği ve iç tutarlılığının test edildiği belirtilmelidir. Böylelikle öne sürülen bu istilahun mezhebin hemen her bahsinde şartları oluştuğunda tatbik edilebileceği gösterilmiş olmaktadır. Bunu da Hanefî mezhebinin gerek kurucu gerekse sonraki fakîhleri tarafından oldukça işletilen istihsâna dair bir açılım çabası olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca karşılaşılan meselelerde mezhebin kendi bütüncül, tutarlı ve sistemsal yapısından ayrılmadan, Hanefî mezhebinin kendi dinamikleri üzerinden karşılaşılan meselelerin halledilmesinde önemli bir kapı aralamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, İstihsân, İstihsân bi'l-ihyât, Mürâ'âtü'l-hilâf.

Abstract

Istihsān has been used as one of the ruling istinbat (reveal the meaning) methods in the Hanafi sect. Hanafi scholars of the classical period, on the other hand, discussed and analyzed istihsān under four main headings. According to the scholars of *usul al-fiqh*, istihsān is divided into "kīyas (syllogism) al-hafī", "istihsān bi'l-eser", "istihsān bi'l-icma" and "istihsān bi'z-zarure". The understanding of istihsān of the sect has gone through this classification until the modern period. However, the possibility of increasing the division made in the classical period for istihsān has recently been discussed. For example, it was emphasized that the aforementioned division made for istihsān by Shalabī (1910-1997) could be increased and explanations were made in the context of the subject. It has been stated that there is precaution in the background of some places where the fuqaha acted with istihsān. This has been effective in naming this type of istihsān. As in other types of istihsān, the naming was done in that way, since istihsān was used due to the precautionary principle. Because it is possible to say that the determining factor in the naming of istihsān types is the reason that leads to istihsān. As a matter of fact, this situation is clearly seen in the types of istihsān. In this article, istihsān bi'l-ih̄tiyât, which can be a different type of istihsān, is emphasized. Since this type of istihsān is not included in the classical period division, the possibility of this is discussed first. Because it is not in the classical period classification, it is necessary to determine whether this istihsān type to be put forward is among other types of istihsān. Therefore, in this study, first of all, it has been tried to define prudence and to show that istihsān bi'l-ih̄tiyât is different from other types. Afterwards, it has been tried to show the applicability of istihsān bi'l-ih̄tiyât by giving examples from different chapters. In this type of istihsān, prudence is the main reason for istihsān, and therefore, analogy is abandoned. Therefore, it should be noted that prudence, which is meant by istihsān bi'l-ih̄tiyât, does not mean avoiding the disagreement of the scholars. This dispute is more commonly referred to as *al-hurūj min al-khilāf* (avoid of dispute) or *murā'at al-khilāf* (observing separation). Because in istihsān bi'l-ih̄tiyât, the purposeful precaution is the precaution that creates the *qiyas-i hafī*, while in *murā'at al-khilāf*, it consists of avoiding the disagreement of the ulama and taking the stronger one if a choice is made between two fatwas. Wherever the fuqaha decrees with istihsān, there is the abandonment of *qiyas*. In istihsān bi'l-ih̄tiyât, istihsān is used for a reason not found in the other four types of istihsān. That justification was determined by the jurists as a precaution. However, this precaution should be understood as prudence, which means abandoning *qiyas* and preferring istihsān. In places where fuqaha resort to istihsān, they sometimes point to the background in the preference of istihsān with expressions such as "due to prudence" or "for the reason prudence". However, no details are seen in the related works. This makes it necessary to understand this type of istihsān and to reveal its difference from the first thing that comes to mind when it seems to prudence. The possibility of seeing istihsān bi'l-ih̄tiyât as a new type of istihsān is discussed by considering this article. Although Shalabī emphasizes the possibility of expanding the types of istihsān, there is no study specific to the subject. This study, on the other hand, aims to both shed light on the subject and make a new contribution to the field. It should be noted that the applicability and internal consistency of the subject were tested by giving examples from different parts in particular istihsān bi'l-ih̄tiyât. Thus, it has been shown that this term can be applied in almost every talk of the sect when the conditions are met. It is possible to interpret this as an effort to expand on istihsān, which was highly exploited by both the founders and later jurists of the Hanafi sect. In addition, it fills an important gap in solving the problems encountered through the dynamics of the Hanafi sect without leaving the holistic, consistent and systematic structure of the sect.

Keywords: Islamic Law, Hanafī sect, İstihsān, İstihsān bi'l-ih̄tiyât, Murā'at al-khilāf.

Giriş

İstihsân, Hanefî mezhebinde bir delil türü olarak kabul edilmiş, mezhepte olabildiğince işletilmiş ve Hanefî mezhebi bu yönüyle temayüz etmiştir. Ayrıca mezhebin ilk dönem usul kitaplarında¹ ve usulü'l-ifta eserlerinde bir meselede kıyas ve istihsân tercih edilmek durumunda kalırsa (tesirinin kuvvetli olması durumunda) istihsân odaklı fetvanın alınması asıl kabul edilmiştir.² İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) kadar gelen süreç de bunu destekler mahiyettedir. Nitekim mezhepte kıyasçı kimliğiyle öne çıkan İmam Züfer'in (ö. 158/775) görüşlerinin bu nedenden dolayı fazlaca dikkate alınmadığı ifade edilebilir.³

İstihsân delili, Hanefî mezhebinin klasik dönem kaynaklarında dörtlü taksim içerisinde ele alınmıştır. İstihsân ile amel edilen yerlerin bu dört türden birisiyle temellendirildiği görülmektedir. Ancak ulemânın kimi zaman istihsân ile hüküm verdiği yerlerde özellikle istihsânın gerekçesi olarak "ihtiyât" olgusuna vurgusu dikkat çekmektedir.⁴ Bu durum istihsânın farklı bir türü olarak sunulma imkanına kapı aralamaktadır. Ancak istihsânın türev olarak modern döneme kadar bahsi geçen dörtlü tasnif dışında bir taksimnin olmaması yapılacak bu yeni teklifi bir hayli güçleştirmektedir. Modern dönemde ise Şelebî'nin istihsânın türevlerine eklemeler yapması bir kısım çevrelere etki etmiş ve istihsânın türleri dörtten fazla zikredilmeye başlanmıştır. Ancak yapılan ilavelerin mezkûr dört kısım içerisinde sayılmaya elverişli olduğu görülmektedir. Bu durum ise istihsân için yapılan açılımın yeterince test edilmediği fikrini uyandırmaktadır. Ayrıca istihsânın diğer türlerinin de bu açıdan ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Dönmez'in, "Literatürdeki istihsân örnekleri âdeta tüketircesine tespit edilmeli, kümelenendirilmeli ve bunların her birinin ortak fikri üzerinde düşünülerek hangi ihtiyaca

¹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Darü'l-Marife, ts.), 2/203; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Dersâadet: Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, 1308), 4/6.

² Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Ukûdu resmî'l-müftî* (Suriye: Matbaatü'l-maarif, 1301), 35.

³ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ünal Şahin, *İmam Züfer ve Usul Anlayışı* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 115 vd; Adem Çiftci, "Hanefî Mezhebinin Kurucu İmamlarından Züfer b. Hüzeyl'in İstihsana Yaklaşımı = Zufar ibn Hudhayl's Approach to Istihsân from the Founding Imams of the Hanafi Sect", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2017), 132-139.

⁴ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Dâru'l-kitabî'l-islâmî, ts.), 7/236; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut-İstanbul: Darü'l-Fikr-Kahraman Yayınları, 1992), 5/404; Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *Umdetü'r-riâye ala şerhi'l-vikâye* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/358.

cevap vermenin amaçlandığı keşfedilmeye çalışılmalıdır”⁵ ifadeleri de bu açıdan istihsân için yapılacak çalışmalara dair önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bu makalede istihsânın farklı bir türü olarak istihsân bi'l-ihityâtın tarifine ve uygulama örneklerine yer verilecektir. Ulemânın istihsânı işletirken ihtiyatı merkeze koyarak hüküm belirlediği yerlerde nasıl bir metot izlediği Hanefî eserleri üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken ayrıca kıyas merkezli düşünce yapısına da atf yapılacaktır. Yukarıda bahsedilenler de dikkate alındığında ilk dönem Hanefî usulcülerinin dört kısım olarak belirlediği istihsân türlerinin artırılması bir hayli zordur. Zira yapılan taksimlerin mezkûr dört türün altına girip girmediği iyice tespit edilmelidir. Çalışmada konu, bu açıdan da ele alınmış ve mevzu özelinde Hanefî fûru fıkıh kaynaklarının farklı baplarından örnekler seçilmiştir. Böylelikle istihsânın farklı bir türü sayılabilecek istihsân bi'l-ihityât, bu yönüyle farklı birkaç açıdan değerlendirilmiştir.

1. İstihsân Tanımına Dair

İstihsân kavramı, her ne kadar ilk dönem fukahâ tarafından kullanılmış olsa da mezhep literatüründe terim anlamı itibariyle kavramsallaşma süreci geçirdiği ifade edilmiştir.⁶ Bu süreçte Kerhî'nin (ö. 340/952) tanımı etkili olmuş, Cessâs (ö. 370/981) ile birlikte bu tarif daha netlik kazanmıştır. Cessâs, istihsânın mahiyetini ve kısımlarını ele almış ve tanım olarak hocası Kerhî'nin tarifini nakletmiştir.⁷ Hatta Cessâs'ın “İstihsân çeşitlerini net bir biçimde ortaya koyan ilk usûlcü” olduğu ileri sürülmüştür.⁸ İlk dönem usulcülerinden Debûsî (ö. 430/1039) *Takvîmü'l-edille*'de istihsânı delillerden bir kısım olarak görmekte ve “kıyas-ı celîye muâriz olan delil”⁹ olarak tarif etmektedir. Aynı tarif sonraki

⁵ İbrahim Kafi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 265.

⁶ Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 92 vd.; Ali Bardakoğlu, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/340; Ayrıca erken dönem istihsân tanım ve tartışmaları için bk. Abdulmuid Aykul, “Erken Döneme İstihsân Tanımları Etrafında Oluşan Meşrûiyet Tartışmaları = Discussions Around Legitimacy of the Istihsan's Definitions in the Early Period”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal* 16/1 (2022), 173-190.

⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1985), 4/233-234.

⁸ Mehmet Aziz Yaşar, “Fukahâ Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 20/2 (2020), 838. Dahası, Cessâs'ın istihsânın tanım ve meşrûiyetine yönelik açıklamaları kendisinden sonra Hanefî çevrelerce kabul edilmiş ve Hanefî usûl eserleri onun değerlendirmeleri çerçevesinde istihsânı açıklamışlardır. Geniş bilgi için bk. Aykul, “Erken Döneme İstihsân Tanımları Etrafında Oluşan Meşrûiyet Tartışmaları = Discussions Around Legitimacy of the Istihsan's Definitions in the Early Period”, 178.

⁹ Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 404.

usulcüler tarafından da kabul görmüş ve nakledilmiştir.¹⁰ Pezdevî (ö. 482/1089) istihsânı; “Bize göre istihsân, iki kıyastan birisidir”¹¹ şeklinde tarif eder. Pezdevî, ilerleyen satırlarda ayrıca; bu iki kıyastan “illetinin tesiri” nispeten zayıf olanı “kıyas”, kuvvetli olanı ise “kıyas-ı müstahsen-güzel kabul edilen kıyas” şeklinde isimlendirdiklerini belirtmektedir. Serahsî (ö. 483/1090), fukaha nezdinde istihsânın iki türü olduğunu; birincisinin Şâri’ tarafından takdiri fukahaya bırakılmış olan meselelerde ictihat ile amel, ikincisinin ise malum kıyasa muarız olan delil olduğunu ifade etmektedir.¹² Sıgnâkî (ö. 714/1314), Pezdevî’nin açıklamalarını “amel için daha evla olması”¹³ şeklinde gerekçelendirir. Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), istihsân tanımı hususunda Hanefî imamlar arasında ihtilaf olduğuna; “Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) istihsân açıklaması hususunda ashabımızın ibarelerinde ihtilaf bulunmaktadır”¹⁴ sözleriyle işaret eder.

Abdülazîz el-Buhârî, daha sonra ashaptan bazılarının istihsân için “bir kıyasın mûcebinden daha akva olan kıyasa yönelmek”¹⁵ şeklinde yaptığı tarifi nakleder. Tanımdaki kısmi probleme işaret eden el-Buhârî, Kerhî’nin tanımına yer verir. Kerhî’nin istihsân hakkındaki tanımı ise şu şekildedir: “[Müçtehidin] daha önce benzer bir konuda hilafına hüküm verdiği bir meselede hükmetmekten, udûl etmesini gerektirecek daha güçlü bir nedenden dolayı dönmesidir.”¹⁶ Kerhî’nin istihsân tanımına özellikle yer verilmesinin nedeni, erken dönem içerisinde bu tarifi yapılmış olması ve “Hanefiler katında en belirgin istihsân tanımı”¹⁷ olarak tavsif edilmesi nedeniyle.

Abdülazîz el-Buhârî, Pezdevî’den yaptığı nakilde istihsânı “ismen ve manen” ve sadece “ismen” şeklinde ikiye ayırır. Abdülaziz el-Buhârî, istihsânın tesirinin kıyasın tesirinden daha fazla olması durumunda “hem ismen hem de manen istihsân” olarak isimlendirildiğini, ancak kıyasın tesirinin istihsândan daha fazla olması durumunda ise istihsân ile tesmiyenin sadece ismen olduğunu, manen gerçekleşmediğini belirtir. Sadece

¹⁰ İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminateddin İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr li-İbni'l-Melek (İbni'l-Aynî şerhiyle birlikte)* (İstanbul: Salah Bilici, 1292), 285.

¹¹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (Dersaâdet: Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, 1308), 4/3.

¹² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/200.

¹³ Hüsameddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc es-Sıgnâkî, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*, ed. Muhammed Seyyid Gânat (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1826.

¹⁴ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/3.

¹⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/3.

¹⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/3. “ أن الاستحسان هو أن يعدل الإنسان عن أن يحكم في المسألة بمثل ما حكم به في نظائرها إلى خلافه لوجه أقوى يقتضي “العدول عن الأول

¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, ts.), 262.

manen olan istihsânın kıyasın kendisi olduğunu da sözlerine ekler.¹⁸ Bu açıklamanın da istihsânı netleştirmek için yapılan tanımlardan olduğu ifade edilebilir. Rükneddin Semerkandî (ö. 701/1301), istihsân için “müstenbat ve hafî olup tesiri güçlü olan illetle kıyas”¹⁹ şeklinde bir tanım yapar. Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) “her kıyası hafînin istihsân olduğunu ancak her istihsânın kıyas olmadığını”,²⁰ zira istihsânın farklı türleri bulunduğunu aktarır. Ancak mezhep ulemâsının eserlerinde genel olarak istihsân denilince bundan kıyası hafî olan istihsân kastedildiğini ifade eder. Bununla beraber istihsân ifadesinin “kıyasın terki” anlamının dışında da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Cessâs (ö. 370/980), *el-Fusûl fi'l-Usûl*'de miktarların içtihat ile belirlenmesine ve “takdir-i hüküm/gâlib-i re'y istihsânı” anlamına da istihsân ismini ıtlak etmektedir.²¹ Serahsî'de de aynı durum söz konusu edilmiştir.²²

Molla Hüsrev de (ö. 885/1480) *Mir'âtü'l-usûl*'ünde istihsânı, kıyasın iki türünden birisi olarak görmekte, usûl terminolojisinde, celî olanın kıyas, hafî olanın ise istihsân şeklinde yorumlandığını belirtmektedir. Ayrıca istihsânı, efhâm-ı müçtehidinin [ilk bakışta zihninin] anladığı şeyi kıyas diye isimlendirmesi de dikkat çekmektedir.²³ Molla Hüsrev'in de işaret ettiği üzere istihsân için verilen tariflerden genel olarak, kıyası celiye karşı “kıyası hafî” olarak tasavvur olunduğu,²⁴ ayrıca “illetin tesiri bakımından zayıf olanın kıyas, güçlü olanın ise istihsân”²⁵ şeklinde tesmiye edildiği belirtilmektedir. Hatta Molla Hüsrev, Pezdevî'nin istihsânın iki kıyastan birisi olarak yaptığı tarife denk gelecek ifadelere yer verir. Ancak iki kıyasın arasını temyiz etmek için celî olan kıyasa ıstilahî anlamda kıyas denilirken, özellikle hafî olanına istihsân adının galip olduğunu ve usulcülerin ıstilahının da bu yönde olduğunu belirtir.²⁶ İstihsân için yapılan tanımların genel olarak bu minval üzere temerküz ettiği verilen nakillerden anlaşılmaktadır.

¹⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/4.

¹⁹ Rükneddin Ubeydullah es-Semerkandî, *Cami'u'l-usûl fi beyâni'l-kava'idi'l-Hanefiyye ve's-Şafiiyye fi usûli'l-fıkh* (İstanbul: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiyye Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020), 2/219.

²⁰ Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/171.

²¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/233.

²² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/200.

²³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerh-i Mirkâti'l-vüsûl (Tarsûsî Haşiyesiyle birlikte)* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 463.

²⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 463.

²⁵ Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadî İbnü's-Sââtî, *Bedî'u'n-nizâm (Nihâyetü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl)* (Câmiatü Ümmü'l-Kura, 1985), 610.

²⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 463-464.

2. Klasik Dönem İstihsânın Türevleri ve Artırılmasının İmkânı

İstihsân için Hanefî mezhebinin klasik dönem usûl-i fıkıh kaynaklarında dört farklı istihsân türü olduğu belirtilmektedir. Bu istihsân türleri mezhep ulemâsınca aşağıdaki şekilde belirlenmiş, bunlara dair eserlerde örnekler verilmiştir:

- a) İstihsân bi'l-eser
- b) İstihsân bi'l-icmâ
- c) İstihsân bi'z-zarure
- d) Kıyâs-ı hafî istihsânı²⁷

İlk dönem eserlerinden itibaren taksim bu şekilde belirlenmiş ve bunun dışında başka bir istihsân türü zikredilmemiştir. Verilen sıralamanın Pezdevî,²⁸ Serahsî²⁹ ve sonraki usulcülerde de aynı şekilde olduğu görülmektedir.³⁰ Mezhebin usul metinleri de bu ekseninde oluşmuştur. Söz gelimi *Menâr* ve şerhlerinde de durum aynıdır.³¹ Mezhebin fûru eserlerinde istihsân ile hüküm verilen yerlerde de meselenin istihsânın bahsi geçen türleri dile getirilmek suretiyle değerlendirmeye tâbi tutulduğu görülmektedir.³² İstihsânı çokça kullanmakla öne çıkan Hanefî mezhebinin eserlerinde istihsânın bu dört kısımda ele alınıp incelendiğini söylemek mümkündür. Hanefî usul eserlerinde bu dört kısmın dışında başka türüne vurgu yapılmaz.

Klasik dönemde olduğu gibi son dönem çalışmalarının birçoğunda da yapılan taksim bu şekildedir.³³ Zikri geçen taksimde herhangi bir değişiklik bulunmaz. Görebildiğimiz kadarıyla ilk defa Mustafa Şelebî tarafından Hanefîlerin mezkûr taksimi genişletilmeye tâbi tutulmuş, dört kısım daha eklenerek bu sayı sekize çıkarılmıştır. Bunlar; “örf ile istihsân”, “âlimler arasındaki ihtilafı dikkate alarak ihtiyaten yapılan istihsân”, “kolaylaştırmak ve

²⁷ İstihsânın bu türü bazı eserlerde “istihsan bi'l-akl” şeklinde de isimlendirilmiştir. Bkz. Muhammed Ubeydullah el-Es'adî, *el-Mûcezz fi usûli'l-fıkıh* (Kahire: Dârü's-Selam, 1990), 243.

²⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/2.

²⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/202.

³⁰ Siğnâkî, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*, 1822-1825; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefi İbn Nüceym, *Lübbü'l-usûl* (İstanbul: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiyye Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020), 264.

³¹ İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr li-İbni'l-Melek*, 285; Zeynüddin İbn Nüceym, *Fethü'l-ğaffâr bi şerhi'l-Menâr* (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 385.

³² Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/84; Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1314), 5/128; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1/18, 8/120.

³³ Hanbelizade Muhammed Şakir, *Fıkıh Usûlü* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 309-310; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 72-73; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 113-117.

genişliği tercih etmek için delilin gerektirdiği şeyi terk etmek” ve “maslahat sebebiyle istihsân” şeklinde sıralanmıştır.³⁴ Bu tasnif günümüzde yapılan bazı çalışmalara tesir etmiş ve ilgili eserlerde maslahat ve örf de istihsânın bir kısmı olarak sayılmıştır.³⁵ Şelebî de istihsânın sayılan türlerini zikredip sayının artacağına işaret etmiştir.³⁶ Nitekim son dönemdeki bazı akademik araştırmalarda da bu sayının arttırıldığı görülmektedir.³⁷ Vehbe Zühaylî (ö. 2015) de istihsânı iki kısma ayırmakta ve ikinci kısmı da altı başlık altında incelemektedir. Klasik dönem tasnifinden farklı olarak “örf ile istihsân” ve “maslahat ile istihsân” kısımlarına yer vermektedir.³⁸

Konu özelinde yaptığı çalışmasında Önder, bu noktaya temas eder ve istihsân için fukahânın kavillerinde farklı istihsân türlerinin bulunduğunu belirtir. Bunlar arasında özellikle “Sahabe sözü, örf, maslahat, ihtiyat veya mevcut ihtilafların dikkate alınması, zarar, zorluğun ve sıkıntının (raf‘u’l-harac) giderilmesi”³⁹ gibi nedenlerle istihsâna gidilen yerler olduğuna dikkat çeker. Ancak sayılan bu kısımların istihsânın bahsi geçen dört nev‘inin altında değerlendirilebileceğini söyler.⁴⁰ Önder de çalışmasında genel kabul gören ve fukahâdan nakledilen dörtlü taksimi esas alır. Ancak zaruret sebebiyle istihsânın çerçevesinin biraz daha genişletildiği ve maslahat prensibinden hareketle tercih edilen istihsân türünün de istihsân bi’z-zarure kapsamında değerlendirildiği görülür.⁴¹

İstihsânın zikri geçen her bir türü (İstihsân bi’l-eser,⁴² İstihsân bi’l-icmâ,⁴³ İstihsân bi’z-zarure⁴⁴ ve Kıyâs-ı hafî istihsânı⁴⁵) Hanefî mezhebinin kaynaklarında mezkûr isimlerle

³⁴ Muhammed Mustafa Şelebî, *Ta’lîlül-ahkâm: arz ve tahlîl li-tarîkati’t-ta’lîl ve tetavvüratiha fi usûri’l-ictihad ve’t-taklîd* (Beyrut: Dârü’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1981), 348-358.

³⁵ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İminin Esasları: (Usûlü’l-fikh)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 241; Talip Türcan (ed.), *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 179; Muhsin Koçak, *Fıkıh usulü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 130-137. Bardakoğlu, “İstihsan”, 23/342-344.

³⁶ Şelebî, *Ta’lîlül-ahkâm*, 248.

³⁷ Said Nuri Akgündüz, “Hanefî Fürûunda İstihsan -el-Hidâye Örneği-”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (Şubat 2002), 44-57; Said Ali Kudaynetov, “Uygulamalı Örnekler Bağlamında İmam Ebû Yûsuf’un İstihsan Anlayışı”, *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* XIII/1 (2021), 333-335.

³⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmî* (Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 2011), 2/24-29.

³⁹ Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 203-204.

⁴⁰ Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 204.

⁴¹ Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 286-294.

⁴² Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-Înâye* (Daru’l-Fikr, ts.), 1/434, 5/320, 9/181; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 10/401.

⁴³ Bâbertî, *el-Înâye*, 7/117; Aynî, *el-Binâye*, 8/376.

⁴⁴ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 2/402.

⁴⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 1/118; Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm fi şerhi Gureri’l-ahkâm* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/152.

anılmakta ve istihsânın gerekçesi olarak gösterilmektedir. İstihsân ile amel edilen yerler dört farklı istihsân türü ile gerekçelendirilirken, istihsân bi'l-ihtiyât da istihsâna başvurulma sebebi olarak ihtiyat gösterilmekte ancak farklı bir kısım olarak açıkça vurguda bulunulmamaktadır. İstihsânın sebebi olarak ihtiyat gösterildiği halde söz konusu türleri çerisinde yer almaması oldukça dikkat çekmekte ve bu açıdan tahkike ihtiyaç duymaktadır. Zira bu kısım diğer türlerin zımında olmadığı, müstakil bir tür sayılabilecek karakterde olduğu söylenebilir. Ancak birkaç açıdan tetkike ihtiyaç duymaktadır.

Klasik dönemde dört kısım olarak zikredilen istihsân türlerinin ziyadeleştirilmesinin imkânı tartışmaya açık bir konudur. Zira selef ulemânın bu tür bir ayrıma gitmemesindeki temel nedeninin tespiti gerekmektedir. Özellikle kurucu metin sahipleri olan ve mezhebin dinamiklerini çok iyi bilen müçtehit âlimlerin farklı bir taksime gitmemesi sonradan yapılan tasniflerin sıhhatini tartışılır hale getirmektedir. Farklı ihtimaller bulunsa da bizce en önemli sebep; istihsân için sayılabilecek diğer türlerin mezkûr dört kısmın altına girmesi ihtimalidir. Nitekim Şelebî'nin artırdığı istihsân örneklerine dikkatlice bakıldığında bu durum görülecektir. Söz gelimi, Şelebî'nin eserinde şer'î örf ile amelî örfü aynı kategoride değerlendirmesi bunun örnekleri arasındadır.⁴⁶ Örfün mutlak olarak zikredilmesinden de anlaşılacağı üzere istihsân bi'l-örften maksat insanlar arasındaki örfüdür. Dolayısıyla Şelebî tarafından zikredilen misal istihsân bi'l-örfe örnek kabul edilmez. Şelebî'nin örnek olarak zikrettiği ve örf-i amelî ile istihsân yaptığı fer'i meselenin ise istihsân bi'z-zarûre olarak tasavvur edilmesine herhangi bir mâni bulunmamaktadır.⁴⁷ Devamında verilen örnek ise⁴⁸ istihsân bi'l-örf olarak sunulsa da bunun birçok Hanefî fıkıh kaynağında geçen (لا صلاة لجار (المسجد إلا في المسجد) hadisine⁴⁹ istinaden istihsân bi'l-eser olarak değerlendirilmesi önünde bir engel görünmemektedir. Nitekim Zeylaî (ö. 743/1343) de bunu açıkça dile getirmiştir. Zeylaî'nin ifadelerindeki asıl anlamın; bitişik olmasalar bile diğer komşuların da şer'an komşu olarak kabul edilmesi yönündedir.⁵⁰ Ayrıca bu minval üzere örfün oluşmasında da bir sakınca yoktur. Anlaşılan o ki, örfün bu duruma muvafakat etmesi, fukahânın istihsân bi'l-örf ifadelerini kullanmasının temel sebebini oluşturmuştur. Özetle, Şelebî'nin Hanefîlere

⁴⁶ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 354.

⁴⁷ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 355.

⁴⁸ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 356.

⁴⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr* (Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1994), 1/394.

⁵⁰ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 6/200 "والكل يسمون جارا عرفا وشرعا، قال عليه الصلاة والسلام: لا صلاة لجار المسجد إلا في المسجد".

nisbet ettiği istihsân bi'l-örf kavramının sağlam temellere dayanmadığını söylemek mümkündür.

İhtiyat ile istihsânın klasik dönem istihsân taksimi içerisinde yer almadığına değinilmiştir. Mezkûr dört türün tanım, kapsam ve örneklerine bakıldığında istihsân bi'l- ihtiyâtın özellikle bu üç tür içerisinde (İstihsân bi'l-icmâ, İstihsân bi'z-zarure ve Kıyâs-ı hafî istihsânı) yer almayacağı aşikardır. Ancak istihsân bi'l-eser kategorisinde sayılması tartışmaya açık bir noktadır. İstihsân bi'l-eser olarak ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) (*دع ما يريبك (إلى ما لا يريبك*) hadisinin⁵¹ istihsân bi'l-ihtiyâtın kapsamına dahil olup olmamasına gelince bunu birkaç açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Zira ulemânın ihtiyat ile istihsâna gidilen yerlerde buna dair en ufak bir işaretin olmaması, istihsân bi'l-ihtiyâtı istihsân bi'l-eser'in kapsamında saymayı bir hayli güçleştirmektedir. Nitekim fukahânın istihsân bi'l-eser ile istihsân yapılan yerlerde bunu açıkça belirttikleri görülmektedir.⁵² Eğer böyle olsaydı usul âlimlerinin bunu zikretmesi veya buna işaret sayılacak ifadeleri kullanması beklenirdi. İkinci bir neden olarak ise usul âlimlerinin dışında fukahânın da istihsânı temellendirirken ihtiyat ilkesi ile ilişkilendirmesi de istihsân bi'l-ihtiyâtın diğer dört türden farklı olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bunlara ek olarak ihtiyatın kapsamı ve işletildiği durumlar dikkate alındığında bu türün istihsân bi'l-eserin zımında zikredilmesi oldukça güçtür.

Yukarıda istihsânın türleri ve istihsân bi'l-ihtiyâtın farklı bir tür olabileceğine işaret edildi. Her ne kadar ilgili araştırmalarda ihtiyat sebebiyle yapılan istihsâna vurgu yapılsa da⁵³ bunun konumuzu teşkil eden istihsân bi'l-ihtiyâttan tamamen farklı olduğuna değinildi. Ancak mezkûr çalışmalarda istihsân bi'l-ihtiyâtın tanımına ve mahiyetinin ne olduğuna temas edilmemiştir. Bu durum istihsân bi'l-ihtiyâtın tarifini ve temellendirilmesini iktiza etmektedir.

3. İstihsân bi'l-ihtiyâtın Tanımı

İstihsân bi'l-ihtiyâtın tanımından önce ihtiyat ilkesine kısaca temas edilecektir. İhtiyat ilkesi fukahâ nezdinde de oldukça dikkate alınmış hatta "ihtiyatla amel etmenin şeriatta asıl

⁵¹ Buhârî, "Kitâbü'l-buyû", 2. "Sana şüphe veren şeyleri bırak ve sana şüphe vermeyen şeylere bak."

⁵² Bâbertî, *el-İnâye*, 1/434, 5/320, 9/181; Aynî, *el-Binâye*, 1/401; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/313.

⁵³ Akgündüz, "Hanefî Fırûunda İstihsân -el-Hidâye Örneği-", 56-57; Kudaynetov, "Uygulamalı Örnekler Bağlamında İmam Ebû Yûsuf'un İstihsân Anlayışı", 338.

olduğu⁵⁴ belirtilmiştir. Cürcânî (ö. 816/1413), ihtiyatı “günaha düşmekten nefsi koruma”,⁵⁵ İbn Nüceym (ö. 970/1563) ise “iki delilden güçlü olanıyla amel” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁶ İhtiyatın ibadet bahislerinde yoğun olmakla birlikte diğer konularda da izleri açıkça görülür. Metodolojik olarak sedd-i zerîa prensibinin de temelde ihtiyat ilkesine dayandığı kaydedilmektedir.⁵⁷

İhtiyat ilkesi fıkhîta önemli bir yer tutmakta, zannî deliller arasında kabul edilmekte ve bununla amel vacip görülmektedir.⁵⁸ Klasik dönemde sıklıkla temas edilen bu kavram, günümüz araştırmacıları tarafından birçok çalışmaya konu edinilmiş ve farklı yönleriyle ele alınmıştır.⁵⁹ Söz gelimi konu özelindeki çalışmasında Pala, ihtiyat prensibine, ilişkili kavramlara, önemine ve çeşitlerine temas etmektedir.⁶⁰ Pala, söz konusu çalışmasında ihtiyat ilkesinin hem fûru fıkıh hem de usul-i fıkhîta kullanıldığını belirtmekte, ihtiyat ve istihsân arasındaki ilişkiye işaret etmekte ve usul ilmindeki önemine vurgulamaktadır.⁶¹ Devamında ise ihtiyat ve istihsân ilişkili örneklere yer verilmektedir.⁶²

İstihsân bi'l-ihdiyâtı, müçtehidin ihtiyat ilkesiyle hareket ederek, kıyastan dönmesi şeklinde tarif etmek mümkündür. İstihsânın diğer türlerinde olduğu gibi daha güçlü bir nedenden dolayı terkedilen kıyas, burada da ihtiyat ilkesi sebebiyle terk edilmektedir. İstihsânın diğer türevlerinde olduğu gibi istihsân bi'l-ihdiyâtta da her hâlükârda kıyasın terki söz konusudur.

Yukarıda Şelebî'nin ihtiyat odaklı istihsân vurgusuna dikkat çekilmişti. Ancak Şelebî'nin vurguladığı ihtiyat ile makalenin konusunu oluşturan istihsân bi'l-ihdiyât birbirinden farklıdır. O, âlimlerin ihtilafını esas alarak yapılan istihsân türüne işaret etmektedir. Şelebî'nin temas ettiği mesele, bir konuda iki âlimden birinin vacip, diğerinin sünnet veya daha farklı bir hüküm vermesinden sonra bu ihtilafı gözeterek (el-hurûc mine'l-

⁵⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/52.

⁵⁵ es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 12.

⁵⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/155.

⁵⁷ H. Yunus Apaydın, “İhtiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/578.

⁵⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/333.

⁵⁹ İlyas Belka, *el-İhtiyât hakikatuhu ve hücciyetuhu ve ahkâmuhu ve davâbituhu* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003); Münîb b. Mahmûd Şâkir, *el-Amel bi'l-İhtiyât fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad: Dârü'n-Nefâis, 1418). Konu hakkında ülkemizde ise gerek yüksek lisans gerekse doktora düzeyinde birçok çalışma mevcuttur.

⁶⁰ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 17 vd.

⁶¹ Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 89 vd, 138.

⁶² Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 139-142.

hilâf veya mürâ'âtü'l-hilâf⁶³) ahvat veya ihtiyatlı olanın alınması şeklinde açıklanabilir.⁶⁴ Nitekim verilen örnek de bunu göstermektedir. İlgili örnekte mahcûr olan kimsenin kıyasen umre yapmasına müsaade edilmemesi gerekir. Zira bu umre, o kimse için tatavvu' halini almıştır. Tıpkı bir kereden fazla hac yapmak istediğinde engellenmesi gibi.⁶⁵ Ancak âlimlerden bazılarına göre ömürde bir defa umre yapmak farz olduğundan dolayı ihtiyatla amel edilmiştir.⁶⁶ Bunun temel sebebi âlimlerin bu ihtilafından sakınmaktır. Şelebî'nin "âlimler arasındaki ihtilafı dikkate alarak ihtiyaten yapılan istihsâna"⁶⁷ verdiği bu örnek, Şâkir,⁶⁸ Pala⁶⁹ ve Akgündüz tarafından da tekrarlanmıştır.⁷⁰ Burada âlimlerin ihtilafından sakınmak için istihsân ile amel edilmiştir. Aynî'nin (ö. 855/1451) de işaret ettiği gibi buradaki ihtilaf aslında delillerin tearuzundan kaynaklanmakta⁷¹ ve mezhep imamlarının nasları farklı yorumlamasından neşet etmektedir. Haccın malî ibadetlerden olduğu gibi bedenî ibadetlerden olması, bedenî ibadetlerde ise ihtiyatın asıl olması nedeniyle de ulemâ bu konuda ihtiyat ilkesini işletmiştir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere el-hurûc mine'l-hilâf veya mürâ'âtü'l-hilâf ile istihsân bi'l-ihtiyât arasındaki temel farkın bizzat ihtiyatın işletilmesi olduğu söylenebilir. Yoksa istihsân bi'l-ihtiyât, ulemânın ihtilafından kaçınmak için kullanılan bir yöntem değildir. İki arasında bu açıdan oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. İlkinde bir konuda ulemânın farklı deliller nedeniyle ulaştığı bir hükmün yine başka bir âlim tarafından farklı kategoride değerlendirilmesi söz konusudur. Ancak istihsân bi'l-ihtiyâtta konunun

⁶³ Mürâ'âtü'l-hilâf, Mâlikî mezhebinde her ne kadar istihsan olarak isimlendirilse de her iki mezhebin (Hanefî ve Mâlikî) istihsan tanımları, telakkileri ve metodolojik işletimi birbirinden farklı olduğundan, burada o konudan sarf-ı nazar edilmiş, mevzu Hanefî mezhebi çerçevesinde ele alınmış ve fûru örnekler de Hanefî fihından seçilmiştir. Mezkûr kavramın burada daha çok ulemanın ihtilafından sakınmak anlamında kullanıldığı belirtilmelidir. Ayrıca mezhep müktesebatında da ifadenin bu yönde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bk. Ebü'l-İhlas Hasan b. Ammar eş-Şürûnbülâlî, *Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh şerhu Nuri'l-izâh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 218; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/131, 133, 147, 505, 2/400, 603. Mürâ'âtü'l-hilâfın Mâlikî mezhebinde istihsan olarak kabul edilmesi hakkında bk. Ebü'l-Velid b. Rüşd el-Kurtubi İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl: ve's-şerhu ve't-tevcîhu ve't-talîlu fi Mesâilü'l-müstahrece* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984), 3/419, 4/157, 15/224; Konu hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Sâlih b. Abdülaziz b. Osman Sindî, *Mürââtü'l-hilâf fi'l-fikh te'silen ve tatbîkan* (Riyâd: Muhammed b. Suûd Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 1419), 67 vd.

⁶⁴ Mürâ'âtü'l-hilâfın, Mâlikî mezhebinde delil olarak kullanıldığı, Mâlikî mezhebinin yanı sıra diğer üç mezhepte uygulama alanı bulduğu, istihsan türlerinden sayıldığı hususunda özellikle Şâtıbî'nin nakilleri ilgili maddede dikkat çekmektedir. Bk. Muharrem Kılıç, "Mürâât-ı Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/37.

⁶⁵ Aynî, *el-Binâye*, 11/105.

⁶⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/197; Aynî, *el-Binâye*, 11/105.

⁶⁷ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 356.

⁶⁸ Şâkir, *el-Amel bi'l-İhtiyât fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 258.

⁶⁹ Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 139.

⁷⁰ Akgündüz, "Hanefî Fûrûunda İstihsan -el-Hidâye Örneği-", 56-57.

⁷¹ Aynî, *el-Binâye*, 11/105.

temelinde ihtiyat bulunmakta ve fukahâ ihtiyatı dikkate alarak hareket etmekte ve ona göre hüküm bina etmektedir. İlkinde durum sonraki fukahânın ameliyesi iken, ikincisinde ise konu doğrudan müçtehidin kendi sistemi ve metodolojisiyle alakalıdır. Ayrıca mürâ'âtü'l-hilâfta her daim hükümde mertebeye daha yüksek olanla (yukarıda mahcûr olan kimsenin ömründe bir kere umre yapması meselesinde olduğu gibi) fetva verilmesi gerekmektedir. Zira mahcûrun mezkûr durumundan dolayı umresi Hanefî mezhebinde tatavvu' olarak değerlendirilirken, Şafîî mezhebinde ise kişinin ömründe bir defa umre yapmasını farz olarak kabul edilmiştir.⁷² Dolayısıyla bu örnekte farz, tatavvu'dan mertebeye daha yüksek olması nedeniyle onunla hüküm verilmiştir. Buna binaen Şelebî'nin yukarıda verdiği misal, mürâ'âtü'l-hilâf kaidelerinden hareketle ulaşılan istihsân örneğidir.⁷³ Meselenin aslında ihtiyat yer almaz. Ancak aşağıda verilecek örneklerde ise fakîhin istihsâna giderken bizzat ihtiyat veya ihtiyat ilkesini esas aldığı, bu sebeple kıyası terk ettiği ve oradan hareketle hüküm verdiği fikhî misaller işlenecektir.

4. İstihsân bi'l-İhtiyâtın Furu Örnekler Üzerinden Tatbiki

Yukarıda Hanefî mezhebinde istihsânın tanımına, ulemânın istihsân telakkisine ve klasik dönem Hanefî çizgisinde istihsân türlerine yer verildi. Ayrıca istihsân bi'l-İhtiyâtın tanımı yapılmaya çalışıldı. Burada ise yapılan tanımdan hareketle mezhep eserlerinde istihsân ile amel edilen yerlerde, ihtiyat ilkesi sebebiyle kıyastan (udûl) dönülen örneklerden bazılarına yer verilecektir. Örnekler farklı baplardan seçilmiş ve bir anlamda ulemânın istihsân bi'l-İhtiyâtı fikhînin birçok konuda uyguladığı gösterilmiştir.

4.1. Abdestin Bozulması

Hanefî mezhebi metinlerinde kanın tükürüğe karışması ve tükürükten fazla olması durumunda abdestin bozulacağı belirtilmiştir. Ancak kan ve tükürük eşit oranda olur ise bu durumda abdestin bozulup bozulmayacağı noktasında ulemâ arasında ihtilaf bulunmaktadır. İmam Muhammed (ö. 189/805) bozulmayacağını ileri sürerken, Ebû Hanîfe ise bu durumda olan bir kimsenin abdestinin bozulacağını ifade etmiştir. Burhânüddîn İbn Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219) *el-Muhîtü'l-burhânî*'de tükürük ve kanın eşit olmaları durumunda kıyasen bozulmaması gerektiğini belirtir. Buhârî, kan ve tükürüğün eşit olması

⁷² Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 8/475; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/197; Bâbertî, *el-İnâye*, 9/267; Aynî, *el-Binâye*, 11/105.

⁷³ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 356.

durumunda kanın seyelânının ya kendiliğinden veyahut tükürük nedeniyle olabileceğine dikkat çeker. Mezkûr ihtimal ise şüphe meydana getirmiştir. Ancak şüphenin meydana getirdiği böyle bir durum olsa dahi kıyasen bu kimsenin abdesti bozulmaz. Zira bu kişide abdestin varlığı kesindir.⁷⁴ Yakîn ise şüphe ile ortadan kalkmaz.⁷⁵ Ancak Serahsî'nin de ifade ettiği gibi kan ve tükürük eşit olunca kanın kendiliğinden çıkma ihtimali bulunmaktadır. Böyle bir durumda ise abdest bir açıdan vacip diğer bir açıdan ise vacip değildir. Bu gibi hallerde ise "ihtiyatı almanın evla" olduğu Serahsî tarafından tasrih edilmiştir.⁷⁶ Kâsânî (ö. 587/1191) ise bu gibi durumları iştibâh diye tesmiye eder, ihtiyatı almanın vacip olduğunu söyler.⁷⁷ İmam Muhammed, kıyası tercih etmiş ve bu durumda olan kimsenin abdestinin bozulmadığını ileri sürmüştür.⁷⁸ Ebû Hanîfe ise ikinci ihtiyat görüşünü esas almış ve bu kişi için abdesti gerekli görmüştür. Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği görüş istihsân olmakla birlikte dayandığı temel nokta ihtiyattır. Ebû Hanîfe tarafından benimsenen bu görüşü istihsân bi'l- ihtiyât ile ilişkilendirilmek ve isimlendirmek mümkündür. Ayrıca mezhepte ibâdât bahislerinde ihtiyat olan ile amel etmenin vacip olduğu,⁷⁹ özellikle mezkûr konularda mutlak olarak Ebû Hanîfe'nin görüşünün alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla istihsânın ihtiyat olgusu sebebiyle tercih edildiği yerlerin de bu kapsamda görülmesinde bir engel bulunmamaktadır.

4.2. Gusül Gerekmesi Durumu

Uyandığında elbisesinde meni gören bir kimse, ihtilam olduğunu da hatırlasa bu kişiye gusül almak ittifakla vaciptir. Uyandığında ihtilam olduğunu hatırlayan bir kimse, üzerinde veya yatağında yaşlık bulsa ve bu kişi yaşlığın meni veya mezî olduğuna kanaat getirirse yine gusül vaciptir. Yaşlığın meni mi yoksa vedî mi olduğunda şüphe etse aynı şekilde gusül gerekir. Ancak ihtilam olduğunu hatırlamasa ve üzerinde bulunan yaşlığın meni, mezî veya vedî mi olduğuna karar veremeyip böyle bir durumda kalan kimse için üç imam arasında ihtilaf mevcuttur. Tarafeyn'e göre gusül gerekli iken, Ebû Yûsuf ise bu kimseye guslü gerekli görmez. Ebû Yûsuf, bu kimsenin durumunu mezînin uyku halinde

⁷⁴ Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/65.

⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/728; *Mecelle* madde 4.

⁷⁶ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414), 1/77.

⁷⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 1/27.

⁷⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1/37.

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/112, 154, 194; Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî*, 1/268; Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/262.

⁸⁰ İbn Âbidîn, *Ukûdu resmi'l-müftî*, 35.

olduğu gibi uyanık iken de gelmesine kıyas etmektedir. Nasıl ki uyanık iken gelen mezîden dolayı gusül değil sadece abdest yeterliyse, aynı şekilde bu kimseye de gusül vacip değildir. Zeylaî, Ebû Yûsuf'un bu görüşünü beraet-i zimmet kaidesiyle destekler ve yakîn derecesinde olmadığı sürece bu kimseye guslü gerekli görmez.⁸¹ Tarafeyn ise ihtiyatla amel ederek bu kıyası işletmezler. Zira uyku halini ihtilam olmanın mazınesi kabul ederler. Ayrıca meninin çıktıktan sonra hava ile etkileşimi sebebiyle incelenmesi mümkündür. Bu ise meninin mezîye dönüşmesi ihtimalini barındırmaktadır. Bu ihtimalden dolayı Tarafeyn en ihtiyatlı (ahvat) olanla amel etmiş ve istihsânı tercih etmiştir. Genel olarak ibadetlerde kabul edilen şey ise ihtiyatla amel olduğundan, bu durumda olan kimsenin gusül abdesti almasını vacip kabul etmişlerdir.⁸² Ancak kıyasen bu kimseye gusül gerekmez. Tarafeyn istihsân bi'l-ihityât ile amel ederek kıyası (genel ilke/yerleşik kural) terk etmişlerdir.

4.3. Kafirlere Emân

Kafirlerle yapılan sulh anlaşmalarında kafirler (أمنونا على أبنائنا) “oğullarımız hususunda bize emân verin” diyerek talepte bulunsalar ve bu şekilde talepte bulunanların hem oğulları hem de torunları olsa torunlarının bu kısma dahil olup olmayacağı tartışılmıştır. İmam Muhammed *es-Siyerü'l-kebîr*'inde ele aldığı bu meselede kıyasen sadece oğulların talep edilen emân kısmına dahil olacağını belirtir. Ancak devamında İmam Muhammed, istihsânen oğlun oğlu yani torunun da bu kapsamda olacağını söyler.⁸³ Oğulları için emân dileyen kişinin, torunlarından bağımsız bir şekilde, sadece oğullarının canından endişe etmesinin pek mümkün olmadığından hareketle, “oğullar ifadesinin zahirinden” sadece oğulların kastedilmiş olduğuna yönelik bir şüphe oluşmaktadır. Emân ise şer'an en az şüphe ile sabit olur. İşte bu şüpheden dolayı ulemâ kıyası terk ederek ihtiyatı esas almışlar ve istihsân tarihiyle oğulları (ebnâ) için emân dileyen kimsenin torunlarını da bu kapsamda değerlendirmişlerdir.⁸⁴ Usulcülerin “mevla” kelimesini de bu minvalde değerlendirdikleri, dolayısıyla emân noktasında “mevla” isminin “mevlanın mevlası”na da şamil olduğunu

⁸¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/16.

⁸² Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 1/13.

⁸³ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. es-Sehl Serahsî, *Şerhü's-Siyerü'l-kebîr* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417), 1/233-234.

⁸⁴ Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Haskefî, *İfâzatü'l-envâr ala usûli'l-Menâr (Haşiyetu Nesemâtü'l-eshâr'la birlikte)* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmu'l-İslâmiyye, 1418), 103.

düşündükleri görülmektedir.⁸⁵ Bu her iki örnek her ne kadar hakikat mecaz bahislerinde, hakikat ve mecazın tek bir irade ile tek bir lafızda toplanmayacağı iddialarına yönelik dile getirilen deliller arasında yer alsada bizim konumuzla doğrudan alakası olan nokta, bu örnekteki istihsân veçhesidir. İmam Muhammed'in istihsâna gittiğini söylediği noktada istihsân veçhesi belirtildiği üzere tamamen ihtiyat ilkesiyle alakalıdır. Zira kıyasen ebnâ (oğullar) lafzı sadece oğlu kapsar torunu kapsamaz. Ancak burada kanı dökülmekten korumak için (haknu'd-dem) ihtiyat ilkesiyle hareket edilmiş ve ilgili örneklerde hem torun hem de mevlânın mevlâsı bu kapsamda değerlendirilmiştir.

4.4. İhramlıyken Avlanma

İhramlı olan bir kimse bir av hayvanını yaralasa, uzvunu koparsa, tüylerini yolsa veyahut yünlerini kesse bundan dolayı gerçekleşen noksanlığı tazmin eder. Aynî, benzer şekilde eğer dişini çekip koparırsa veya gözüne vurup gözüne perde inmesine sebep olursa bu durumlarda yine hayvan için ayıplanmış kabul edileceğini ve av yasağının çiğnenmiş olacağını söyler.⁸⁶ Kul haklarında olduğu gibi burada da bedeninin tamamına itibar olunur ve noksanlık meydana getiren kusur tazmin edilir.⁸⁷ Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), belirtilen bu tazminin hayvan iyileştikten sonra cinayetin eseri kalması durumunda olacağını belirtir. Ancak hayvan iyileştikten sonra hayvanda yaradan kaynaklanan bir iz kalmaz ise bu durumda tazmin gerekmeyeceğini ifade eder. Zira mûcib zail olmuştur ki o da yaranın varlığı veya izidir.⁸⁸ Ebû Yûsuf ise, bu kişinin müdahalesinin hayvana elem ve acı vermesinden dolayı sadaka vermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı muhrim, bir kimsenin dişini sökse veya gözüne vursa ve gözüne perde inse ancak daha sonradan dişi yeniden çıksa veya gözdeki leke gitse dahi muhrime tazmin gerekir.⁸⁹ Kâsânî de yara iyileşse dahi bu kimseye ceza gerekeceğini belirtmiştir. Bu noktada ulemânın ittifakı olmadığı İbn Âbidîn'in naklinden anlaşılmaktadır.⁹⁰ Ayrıca insan ve hayvana yapılan yaralayıcı fiilin farklı kapsamda tutulacağını Zeylaî açıkça ifade eder. Zeylaî'nin av hayvanına yapılan yaralamadan dolayı tazmin hususunda Kâsânî gibi düşündüğü anlaşılmaktadır. Zira insana

⁸⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/53; İbn Melek, *Şerhi'l-Menâr li-İbni'l-Melek*, 113; Haskefî, *İfâzatü'l-envâr*, 103.

⁸⁶ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *Minhatü's-sülûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk* (Katar: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2007), 325.

⁸⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3/34.

⁸⁸ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye* (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997), 1/709.

⁸⁹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/65.

⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/566.

yapılan bir yaralamadan dolayı eseri kalmaması durumunda tazmin gerekmeyeceğini söylemesinden anlaşılan budur.⁹¹ Muhrim olan bir kimsenin av hayvanına yaralayıcı olan fiilinden dolayı noksan olan kısmı tazmin etmesi gerekir. Zira kıyas bunu gerektirmektedir. Aliyyü'l-Kârî, kıyasın veçhesine “tamamının tazmini meşkûktur” ifadeleriyle işaret eder.⁹² Ancak Tarafeyn istihsânı esas almışlar ve hayvanın tamamının kıymetinin tazmin edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁹³ İbn Âbidîn, bunu şu örnekle de destekler. Bir kimse bir hayvanı yaralasa ancak ölüp ölmediği bilinmese veya bir hayvanı alıp Harem sınırları dışına çıkarsa, sonrada hayvanı bıraksa böyle bir durumda da yine bu kimsenin hayvanın tamamını tazmin etmesi gerekir. Zira hayvanın Harem sınırları içerisine dahil olup olmadığı bilinmemektedir.⁹⁴ Haccın ibadet olma yönü baskın olduğu için ihtiyat esas alınmış ve istihsâna gidilmiştir. Nitekim mezhepte ibadetler söz konusu olduğunda ihtiyatın alınması asıldır.⁹⁵ Zeylaî, yaşama ihtimalinin meşkûk olmasından dolayı hayvanın tamamının tazmininin gerekli olmayacağı görüşünü kıyas olarak belirtir.⁹⁶ Ancak ihtiyat ilkesi esas alınarak ihtimal devre dışı bırakılmış ve muhrimin fiilinden kaynaklanan yaralamadan dolayı tamamının tazmin edilmesine hükmedilmiştir.⁹⁷ Burada uygulanan istihsân nevi ise istihsân bi'l-ihtiyât diye tesmiye ettiğimiz istihsân türünün işletilmesidir.

4.5. Nesep Davası

İhtiyat sebebiyle istihsâna gidilen fûru örneklerle son olarak şu meseleyi göstermek mümkündür. Haskefî (ö. 1088/1677), *ed-Dürri'l-muhtâr*'da Hanefî mezhebinde genel kabul görmüş şu satırlara yer vermektedir: “Ölüm günü, kazanın (hüküm) konusu değildir. Katl (öldürülme) günü ise kazanın konusudur.”⁹⁸ Buna binaen bir kimse, babam “şu gün öldü” diye delil getirirse daha sonrada bir kadın, “maktul, beni öldü denilen tarihten sonra nikahladı” diye iddia etse ve bu iddiasını ispat etse kadının sözüyle hükmedilir. Ancak adam “babam şu gün öldürüldü” diye iddia etse ve delil getirirse daha sonra kadın, “maktul beni öldürüldü denilen tarihten sonra nikahladı” diye iddia etse ve kadın da delil getirirse bu

⁹¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/65.

⁹² Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/709.

⁹³ Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî*, 2/442.

⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/566.

⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/11.

⁹⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/65.

⁹⁷ Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/709.

⁹⁸ Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed Dimaşkî el-Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi 'i'l-bihâr* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 470.

durumda kadının sözüne değil adamın (maktulün oğlu) sözüne itibar edilir. Aynı şekilde akit yaptığına veya borçlandığına dair ileri sürülen deliller de kabul edilmez. Bunun istisnası ise çocuğu ile birlikte gelip nikah iddiasında bulunan kadındır.⁹⁹ Bu durumda (yani kadının çocuğu ile birlikte gelip nikah iddiasında bulunması halinde) kıyas, kadının ileri sürdüğü iddianın kabul edilmemesini (çocuğun nesebinin maktulden sabit olmamasını ve dolayısıyla mirastan da pay almamasını) ve adamın tek varis olmasını gerektirmektedir. Nitekim İbn Nüceym bu meselede Ebû Hanîfe'nin ihtiyat ile istihsânı tercih ettiğini, İmâmeyn'in ise kıyası benimsediğini nakletmektedir.¹⁰⁰ Burada kıyastan rücu edilen yön (varis olamamakla birlikte) çocuğun nesebinin maktulden sabit olmasıdır.

Ebû Hanîfe'nin, "Ben, kadının delilinin kabul edilmesi, nesebin sabit olması ve adamın öldürülmesi delilinin iptal edilmesi hususunda istihsân yapıyorum"¹⁰¹ dediği nakledilmektedir. İbn Âbidîn, buradaki istihsânın ihtiyat gerekçesiyle yapıldığını belirtir. Zira ihtiyat ile gözetilen nokta özellikle "nesebin sabit olması" hususudur. Nitekim ortada maktule nisbet edilen çocuk olmadan kadın sadece evlilik iddiası ile gelmiş olsaydı bu durumda, maktulün kadınla davalışan çocuğunun beyyinesinin kabul edileceği ve mirasa tek başına hak sahibi olacağı belirtilmektedir. Burada çocuğun nesebi, istihsân bi'l-ihyât yoluyla sabit olmuştur. Zira çocuğun nesebinin ortada kalmasındansa mevcut durumla ilişkilendirilerek bir babaya ilhak edilmesi oldukça önemli bir noktadır. *el-Muhîtü'l-burhânî* sahibi Burhânüddîn İbn Mâze de istihsân veçhesi olarak bu noktaya dikkat çekmektedir.¹⁰² Kıyas ise burada çocuğun babasının öldürüldüğünü ispat etmesiyle kabul edilmesidir. Nitekim İmâmeyn de kıyas ile hükmetmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe, burada kıyası terk etmiş ve istihsân bi'l-ihyât ile amel etmiştir.¹⁰³

İstihsân bi'l-ihyât ile verilen hükümler sadece bu örneklerle sınırlı değildir. Mezhep metinlerinde ihtiyat ilkesi esas alınarak verilen başka hükümler de bulunmaktadır.¹⁰⁴ Hatta ibadet bahislerinde istihsân bi'l-ihyâtın diğer bahislere nazaran daha fazla işletildiğini söylemek mümkündür. Zira Serahsî,¹⁰⁵ Bâbertî (ö. 786/1384)¹⁰⁶ ve Kadızâde'nin de (ö.

⁹⁹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 470-471.

¹⁰⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 7/236. (وكان هذا الاستحسان للاحتياط)

¹⁰¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 7/236; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/404.

¹⁰² Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî*, 8/455.

¹⁰³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/404.

¹⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/132; Mevsîlî, *el-İhtiyât*, 1/10; Bâbertî, *el-Înâye*, 1/64; Aynî, *el-Binâye*, 1/336, 349; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/566.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/11.

988/1580) ifade ettiği üzere “ibadetlerde asıl olan ihtiyattır” ilkesi genel kabul görmüştür.¹⁰⁷ Nitekim mezhebin müessisi Ebû Hanîfe'nin bu yönünün fazla olması nedeniyle ibadetlerde mutlak olarak (tashih bulunmadığı sürece) onun görüşlerinin esas alınması gerektiği usulü'l-iftâ eserlerinde belirtilmektedir.¹⁰⁸

Sonuç

İstihsân, Hanefî mezhebinde dört kısım olarak ele alınmış ve incelemeye tâbi tutulmuştur. Modern dönemde ise istihsân türevlerinin daha fazla olduğu ileri sürülmüş ve bu eksende çıkarımlara yer verilmiştir. Son dönem usul eserlerinde bu ayırım oldukça hissedilmektedir. Zira kimileri, istihsânı klasik dönem tasnifi içerisinde değerlendirirken, bazıları ise istihsânın türlerini dörtten fazla olarak sunmaktadır. Ancak bunun imkânı sorgulanmaya ve tetkik edilmeye açık olduğu belirtilmelidir. Zira farklı türler olarak sunulan istihsânın klasik dönem tasnifinin altında yer alması ihtimali bulunmaktadır.

Klasik dönem eserlerinde dört sebeple istihsâna gidildiği, istihsân türlerinin isimlendirilmesinde de istihsâna sebep olan şeyin etkili olduğu kaydedilmektedir. İstihsânın bu türünde ve isimlendirilmesinde de aynı faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira fukahânın istihsânın gerekçesi olarak ihtiyat ilkesine vurgusu açıktır. Ancak buradaki ihtiyat, tercih edilecek iki konu arasında değildir. Bu hususta bilhassa Mâlikî mezhebinde mürâ'âtü'l-hilâf olarak isimlendirilen ıstılah ile istihsân bi'l-ihtiyât arasındaki farklılığa temas bulunmuş ve iki kavram arasındaki farka işaret edilmiştir. İstihsân bi'l-ihtiyâtta dile getirilen ihtiyat karşısında mutlaka kıyasın terkedilmesi durumu söz konusudur. Fakîhler de bu duruma işaret etmek için istihsânın gerekçesi olarak ihtiyat olgusunu özellikle ifade ettikleri görülmektedir.

Bu makalede klasik dönemde istihsân için belirlenen dört türün dışında bir kısım olabilecek istihsân bi'l-ihtiyât ele alınmış ve bunun istihsânın farklı bir bölümü olma imkânı tartışılmıştır. Ancak mezhebin fûru ve usul bütünlüğünü çok iyi bilen fukaha tarafından dile getirilmemesi, istihsân bi'l-ihtiyâtın, istihsânın diğer taksimleri içerisinde yer alması ihtimalini barındırmaktadır. Öte yandan fakîhler tarafından kıyasın terk edilerek istihsânın

¹⁰⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, 9/512.

¹⁰⁷ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 9/526, *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* isimli eser, *Fethü'l-kadîr*'e Kadızâde Ahmed Şemseddin (ö. 988/1580) tarafından yazılan tekmiledir.

¹⁰⁸ İbn Âbidîn, *Ukûdu resmî'l-Müftî*, 35.

tercih edilmesi, ayrıca bahsi geçen istihsânın ihtiyat ile gerekçelendirmesi bu kısmın da ayrı bir tür olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

Yapılan tanım çerçevesinde ele alınan örneklerle birlikte istihsânın klasik dönem tasnifinde genişletilme yapılabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. İstihsân bi'l-ihtiyât hususunda verilen hükümlerin farklı baplardan tercih edilerek okuyucuya sunulması, istihsân bi'l-ihtiyât ile amelin işlevselliğini göstermeye matuftur. Bu türün, tikel birkaç olayla sınırlı olmadığı hemen her bapta örnek bulunabileceği ifade edilmelidir. Dolayısıyla istihsânın bu türünün de diğer neveleri gibi fukahâ tarafından işletildiğini söylemek mümkündür. Tüm bunlarla birlikte istihsân bi'l-ihtiyâtı farklı açılardan ele alarak değerlendirmek potansiyel olarak mevcuttur. Ancak istihsânın diğer türlerindeki tanım, işlevsellik ve uygulama örnekleri de dikkate alındığında istihsân bi'l-ihtiyâtı, istihsânın farklı bir türü olarak telakki etmek baskın gözükmemektedir.

Kaynakça / References

- Akgündüz, Said Nuri. "Hanefî Fürûunda İstihsân -el-Hidâye Örneği-". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (Şubat 2002), 29-57.
- Apaydın, H. Yunus. "İhtiyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/577-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Atar, Fahreddin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Aykul, Abdulmuid. "Erken Döneme İstihsân Tanımları Etrafında Oluşan Meşrûiyet Tartışmaları = Discussions Around Legitimacy of the Istihsân's Definitions in the Early Period". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal* XXVI/1 (2022), 173-190.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-. *Minhatü's-sülûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk*. Katar: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2007.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Înâye*. Darü'l-Fikr, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Belka, İlyas. *el-İhtiyât hakikatuhu ve hücciyetuhu ve ahkâmuhu ve davâbituhu*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-. *Keşfü'l-esrâr*. Dersâadet: Şirket-i Sahafiyeye-i Osmaniye, 1308.
- Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz. *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1985.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Çiftci, Adem. "Hanefî Mezhebinin Kurucu İmamlarından Züfer b. Hüzeyl'in İstihsâna Yaklaşımı = Zufar ibn Hudhayl's Approach to Istihsân from the Founding Imams of the Hanafi Sect". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXI/1 (2017), 107-146.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İshâ ed-. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, ts.
- Es'adî, Muhammed Ubeydullah el-. *el-Mûcez fi usûli'l-fikh*. Dârü's-Selam, 1990.
- Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed Dımaşkî el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi 'i'l-bihâr*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Haskefî, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî el-. *İfâzatü'l-envâr ala usûli'l-Menâr (Haşiyetu Nesemâtü'l-eshâr'la birlikte)*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-İslâmiyye, 1418.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut-İstanbul: Daru'l-Fikr-Kahraman Yayınları, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Ukûdu resmi'l-müftî*. Suriye: Matbaatü'l-maarif, 1301.
- İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminateddin. *Şerhü'l-Menâr li-İbni'l-Melek (İbni'l-Aynî şerhiyle birlikte)*. İstanbul: Salah Bilici, 1292.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *Fethü'l-ğaffâr bi şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Dâru'l-kitabi'l-islâmî, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefi. *Lübbü'l-usûl*. İstanbul: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiyye Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.
- İbni'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Fethü'l-kadîr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbni's-Sââtî, Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadî. *Bedî'u'n-nizâm (Nihâyetü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl)*. Câmiatü Ümmü'l-Kura, 1985.
- Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-. *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1997.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kılıç, Muharrem. "Mürâât-ı Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Koçak, Muhsin. *Fıkıh usulü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Kudaynetov, Said Ali. "Uygulamalı Örnekler Bağlamında İmam Ebû Yûsuf'un İstihsân Anlayışı". *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi XIII/1 (2021)*, 322-352.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *Umdetü'r-riâye ala şerhi'l-vikâye*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Molla Hüsrev. *Mir'âtü'l-usûl şerh-i Mirkâtî'l-vüsûl (Tarsûsî Haşiyesiyle birlikte)*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Molla Hüsrev, Mehmed Efendi. *Dürerü'l- hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*. Karaci: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Önder, Muharrem. *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Pala, Ali İhsan. *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Rüşd, Ebü'l-Velid b. Rüşd el-Kurtubi İbn. *el-Beyân ve't-tahsil: ve's-şerhu ve't-tevcîhu ve't-ta'lîlu fi Mesâilü'l-müstahrece*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.
- Semerkindî, Rükneddin Ubeydullah es-. *Cami'u'l-usûl fi beyâni'l-kava'idi'l-Hanefiyye ve's-Şafiiyye fi usûli'l-fikh*. İstanbul: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiyye Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Şerhü's-Siyeri'l-kebîr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1414.

- Siğnâkî, Hüsameddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc es-. *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*. ed. Muhammed Seyyid Gânat. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Sindî, Sâlih b. Abdülaziz b. Osman. *Mürââtü'l-hilâf fi'l-fikh te'silen ve tatbikan*. Riyâd: Muhammed b. Suûd Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 1419.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İminin Esasları: (Usûlü'l-fikh)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Şahin, Ünal. *İmam Züfer ve Usul Anlayışı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Şakir, Hanbelizade Muhammed. *Fıkıh Usûlü*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Şâkir, Münîb b. Mahmûd. *el-Amel bi'l-İhtiyât fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyad: Dârü'n-Nefâis, 1418.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ta'îlül-ahkâm: arz ve tahlîl li-tarîkati't-ta'îl ve tetavvüratiha fi usûri'l-ictihad ve't-taklîd*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen eş-. *el-Asl*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlas Hasan b. Ammar eş-. *Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh şerhu Nuri'l-izâh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme el-Ezdî et-. *Şerhu Me'ânî'l-âsâr*. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1994.
- Teftâzânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-. *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Türcan, Talip (ed.). *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Fukahâ Metodunda İstihsân Kavramının Gelişiminde Cessâs'ın Rolü". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* XX/2 (2020), 823-848.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1314.
- Zühaylî, Vehbe ez-. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2011.